

לפרשת וישלח: קטונתי

כשעזב יעקב אבינו את הארץ היה בודד, חסר-כל, ובורח בעצת אמו מאימת אחיו עשו. בשובו כעבור עשרים שנה לארץ הוא מטופל במשפחה גדולה, מקנה רב, ועדיין – ירא מעשו אחיו. בשמעו שעשו הולך לקראתו וארבע מאות איש עמו, הוא נחרד: 'ויירא יעקב מאד ויצר לו'. יעקב נערך בשלשה מישורים: דורון, תפילה ומלחמה. התפילה אינה עומדת בפני עצמה ואינה מחליפה את ההערכות המעשיות בשני המישורים הטבעיים – המהלך ה'דיפלומטי', הבאת הדורון, והמהלך ה'צבאי', ארגון המחנה למלחמה. עם זאת שני המהלכים האלה זקוקים לתפילה כדי לברר לאדם ש'לא בכוח יגבר איש', להיות מודע תמיד לכך ש'רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום', ולפעול על בסיס ההנחה ש'לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי, אמר ה'". תפילתו של יעקב אבינו (בראשית לב י – יג) לפני המאבק עם עשו היא דגם למבנה התפילה הקלאסי, בכך שהיא מכילה שילוב של דברי שבח, הודיה ובקשה:

יעקב פתח בדברי הודיה:

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אֲבָרְהָם וְאֵלֹהֵי אֲבִי יִצְחָק ה' הָאֵמֶר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וְלְמִוְלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ: קִטְנֹתִי מִפְּלֵ הַחֲסִדִים וּמִפְּלֵ הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדְּךָ כִּי בְּמִקְלֵי עֲבָרְתִי אֶת הַיַּרְדֵּן הִנֵּה וְעַתָּה הֵייתִי לְשָׁנֵי מַחְנֹת:

ממשיך בבקשה:

הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי יָרָא אֲנֹכִי אֹתוֹ פֶּן יָבֹא וְהִפְנִי אִם עַל בְּנֵים: וְחֹתֶם בְּהִזְכֵּרְתָּ הַהִבְטָחָה הַזֹּאת:

וְאֵתָה אֲמַרְתָּ הַיֵּטִב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשָׁמְתִי אֶת זַרְעֲךָ כְּחֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסְפֵּר מֵרֶב:

יש פער גדול מאד בין לשון ההודיה על העבר, לבין הציפיות לעתיד. לגבי העבר, זוכר יעקב היטב את מצבו ותפילתו בבית אל, לפני שיצא לדרכו, כשכל שהיה בידו היה מקל בלבד. והוא מודה על כך ש'עתה הייתי לשני מחנות'. 'קטונתי' מבטא את ההכרה בכך שהזכות גדולה מכפי הראוי לו, שה' גמל עמו חסד מעל ומעבר למצופה והוא אסיר תודה על כך. 'קטונתי' מכיל גם ממד של הכנעה של האדם והכרה באפסותו, בבחינת 'ואנכי עפר ואפר' לפני הא-להים הגדול, הגבור והנורא. גם הזכרת שמות אבותיו הגדולים תורמת לתחושת הקטנות של האדם. כידוע, חכמים התקינו את סדר התפילה הקבוע באותה המתכונת; תחילת תפילת העמידה בברכת אבות, "א-להינו וא-להי אבותינו, א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב, הא-ל הגדול הגבור והנורא אל עליון". התפילה נפתחת בצירוף של זכרון האבות, תוך הזכרת שמם המפורט, ומניית מידותיו העליונות של הקב"ה: 'גדול', 'גבור', 'נורא', 'עליון'. פתיחה זו כופה על המתפלל תודעה של נמיכות וקוטן. אפשר להוסיף לכך את החובה להתפלל במקום נמוך גם מבחינה פיזית. זו באה לידי ביטוי במבנה של בתי כנסת רבים, בהם מקום שליח הציבור מונמך, כדי לקיים בחינת 'ממעמקים קראתיך ה'.

על רקע זה, אפילו הבקשה הפשוטה להצלה מידי עשו נשמעת כבר כחריגה אל מעבר לעמדת ההכנעה שבה ניגש יעקב לתפילתו. אולם החלק המפתיע הוא המשפט האחרון, בו מזכיר יעקב לקב"ה את הבטחתו, 'ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרוב'. לפתע מתברר, שבצד ההודיה על שקיבל מעל ומעבר למצופה, ובצד הכרת הטוב המופלא, הוא עדיין מצפה להרבה הרבה מעבר למה שיקבל. אמנם 'עתה הייתי לשני מחנות', אבל הציפיה היא לרבותי זרעו 'כחול הים אשר לא יספר מרוב'. ובמלים אחרות – יעקב כביכול מזכיר לקב"ה שהבטחה עוד לא התממשה במלואה, והקב"ה נקרא לקיים את הבטחתו ולהמשיך את מהלך שגשוגם של יעקב ובניו.

כיצד מתיישבות שתי התודעות הללו זו בצד זו?

אפשר להקביל זאת לשניות התודעתית המפורסמת שבין 'ואנכי עפר ואפר' לבין 'ותחסרהו מעט מא-להים'. כפילות הנדרשת בלבבם של בעלי מוסר, חסידים ועובדי ה', ואף שגורה בפיהם של הדיוטות ואישי ציבור, מדינאים ושועים, מלומדים וחכמים ודרשנים. יש אפשרויות שונות להסביר את השניות הזאת, אחת מהן, שבה נשתמש כאן, היא ההבדל בין הערכת האדם את עצמו, לבין הנדרש ממנו בשל תפקידו. בפני עצמו הוא אכן עפר ואפר, אבל מבחינת המוטל עליו, עוד מימי בריאת בראשית, 'תמשילוהו במעשה ידיך כל שתה תחת ידיו' (תהלים ח' ז).

דוגמה אופיינית לשניות זו אפשר לראות בשליח הציבור הניגש בחיל ורעדה לתפילת ימים נוראים, פותח ב'הנני העני ממעש' וממשיך ב'קבל תפילתי כתפילת זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו מגודל ומעורב בדעת עם הבריות'. מצד אחד – 'עני ממעש', ומאידך גיסא – 'זקן ורגיל וכו'. הבקשה להתחשבות בו כזקן ורגיל, נובעת מהיותו שלוחם

של עם ישראל לפני ה', "להתחנן על עמך ישראל אשר שלחוני". כובד המשימה המוטל על כתפיו והאחריות הציבורית, מחייבים אותו להתאזר עוז כדי לבצע את השליחות. אין הוא יכול להתחמק ממנה בתואנה שהוא 'עני ממעש' גם אם כך הוא באמת מרגיש. (ורצוי מאד שירגיש כך, שאלמלא כן לא יהיה ראוי לשמש בתפקידו). יעקב אבינו בבקשו את קיום ההבטחה הא-להית אינו מבקש את טובת עצמו בלבד, אלא את מימוש הייעוד הא-להי שניתן לאבות מימי אברהם: 'כי ידעתיו, למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט'. 'ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך'. כלומר, הייעוד של הפצת אמונת הייחוד ומשמעויותיה המוסריות בעולם. כשם ש'העני ממעש' היורד לפני התיבה מבקש להחשב כ'זקן ורגיל' כדי שתקבל תפילתו 'על עמך ישראל אשר שלחוני', כך יעקב אבינו מבקש שזרעו יהיה כחול הים לרוב, לא למען עצמו אלא למען הרבות שם שמים בעולם.

גם המתפלל את תפילת העמידה שהתקינו חז"ל בעקבות תפילתו של יעקב אבינו, אמור לעמוד בתפילה מתוך התודעה המורכבת הזאת. בפתחת התפילה הוא מכריז על הכנעתו וקטנותו, ואילו בהמשך הוא מבקש בקשות רבות וגדולות, החל מבינה ותשובה וסליחה, ועד בנין ירושלים, מלכות בית דוד וישועת עם ישראל. המבנה והסדר של הברכות מעידים על ההתכוונות הכללית. עיקר עניינו של המתפלל בתקנתו של עם ישראל ובמלכות ה', וחלקו האישי נבלע בתוך השאיפות הכלליות. לפיכך גם חותמים בסיום התפילה: 'ונפשי כעפר לכל תהיה, פתח לבי בתורתך ... עשה למען שמך, עשה למען ימינך, עשה למען קדושתך, עשה למען תורתך, למען יחלצון ידידיך, הושיעה ימינך וענני'. רק על בסיס ההנחה שהמתפלל חורג מן המאויים והצרכים האישיים והפרטיים שלו אל מבט כללי ורחב, הוא זכאי להמשיך ולבקש עוד, אף על פי שלבו מלא תודה, הכרת הטוב ותחושת קטנות על כל מה שכבר קיבל, מעל ומעבר לזכויותיו.